

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПОРТУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ ТА ФАКТОРА КУЛЬТУРИ

Анотація. Підкреслюється необхідність нових теоретико-практичних конструкцій гносеологічної рефлексії щодо спорту, тілесності, фізичної культури, соціально-філософське осмислення інституту спорту як соціального ліфту, визначення значення і ролі інституту спорту в загальносуспільній системі, встановлення зв'язку між питанням управління спортом і сучасними теоріями праці і управління. Акцентовано значення робіт М.Візитея, М.Дутчака, М.Ібрагімова, Т.Круцевич, О.Шинкарук та інших учених для розвитку соціально-філософської проблематики спорту. Глибокий аналіз накопиченого емпіричного матеріалу стоїть як нагальне завдання перед сучасними дослідниками спорту та фізичної культури, соціально-філософською та фізкультурною науками.

Ключові слова: спорт, тілесність, спортивні ігри, спортософія

Незважаючи на те, що проблеми спорту і фізичної культури уже багато десятиліть є предметом дослідження соціологічної та соціально-філософської науки, цей молодий напрямок гуманітарного дискурсу все же залишається недостатньо розробленим і поверховим. За останні роки з'явилися фундаментальні роботи з теорії фізичної культури, соціології та філософії спорту таких дослідників як М.Дутчак, Т.Круцевич, М.Візитея, М.Ібрагімов (Дутчак М.В. Спорт для всіх в Україні: теорія і практика / М.В.Дутчак. – К.: Олімп. л-ра, 2009. – 279 с.; Круцевич Т.В., Безверхня Т.Ю. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посіб / Т.Ю.Круцевич, Г.В.Безверхня, - К.: Олімп. л-ра, 2012. – 248 с.; Ибрагимов М.М. Философия спорта как новый антропологический проект / М.М.Ибрагимов // К.: НКФВСУ, изд-во «Олимп. лит.», 2014. – 296 с.), в яких здійснено чималий прорив на шляху до створення соціальної філософії спорту, але їх вочевидь недостатньо.

Однією з перших спроб соціально-філософського осмислення спорту як культурного явища та соціального інституту є «Соціологія спорту» члена-кореспондента АН України М.Візитея, який досліджує соціально-культурний сенс сучасного спортивного видовища, вплив як на окрему особистість, так і на стосунки у молодіжному колективі. Вчений вважає, що «спорт відкриває людині шлях до стану гармонії через протистояння» [1, С.188], «спорт для спортсмена не підготовка до життя, а саме реальне життя» [1, С.32]. Однією з центральних в монографії М.Візитея є теза про системоутворювальне значення спорту [1, С.194]. Амбівалентність спорту як культурного явища та соціального інституту виявляється у наявності в ньому ієрархічних стосунків, аналогічно з, наприклад, кримінальним світом [1, С.194]. Логічний зв'язок проглядається з агресією у соціальних зв'язках і проявами агресії у спорті. Спорт служить справі конфлікту, який при певних обставинах скріплює мир і солідарність, – вважає М.Візитея [1, С.189]. Але, природно, виникає питання, як бути з тими кримінальними угрупованнями, які мають безпосередній стосунок до спорту, формуються із спортсменів, певним чином, як пуповинням зв'язані з цим інститутом. Учений наполягає на тому, що у спорті «або формуються характери дуже високої моральної проби, або навпаки, виробляються зразки дуже низькосортної людської якості» [1, С.197].

Сучасна соціологія спорту потребує не тільки якнайбільше емпіричного матеріалу, але і системного поєднання практики і теорії. Глибокий аналіз накопиченого емпіричного матеріалу стоїть як нагальне завдання сучасних дослідників спорту та фізичної культури, соціально-філософської та фізкультурної науки.

Професор М.Ібрагімов, створюючи загальнофілософську теорію спорту, підкреслює теософський характер проблематики спорту, виділяє таку його рису як ретрибутивність: «спорт і церква – загальним для церкви і спорту є процес переборення страху смерті, конечності індивідуального буття» [2, С.148]. Кожне спортивне змагання несе загрозу життя, але пристрасть до цього залишається непереборною перешкодою для смерті [2, С. 148].

Дослідник, спираючись на геніального екзистенціаліста С.К'еркегора, робить висновок: «Експресивність спорту вищих досягнень створюється відчайдушністю спортсменів, які переборюють страх смерті і викликають захоплення та шалену любов їх прибічників» [2, С.148]. М.Ібрагімов ставить метою створити «спортософію» як духовну скарбницю тілесних практик людства, як турбота душі за стан власного тіла [2, С.287].

На сьогоднішній день спортивна наука виглядає трохи роздвоєною, коли, з одного боку, відбувається нарощування якості філософських узагальнень щодо значення спорту та фізичної культури в житті суспільства, а з другого – постійне збільшення кількості і якості практичних досліджень, що потребують грамотного методологічного поєднання з соціально-філософською теорією. Отже, здійснивши короткий огляд досліджень з теорії і методики фізичного виховання з точки зору соціально-філософського аналізу, спробуємо виділити основні питання, які науці слід вирішити у першу чергу.

Професор О.Андреєва звертає увагу на різні сторони проблеми відновлення психофізичних сил людини, «затрачених у процесі діяльності» і підкреслює, що в цьому напрямі визначальна роль відводиться руховій активності у вільний час» [3, С.42]. Надзвичайно актуальними виглядають тези автора про те, що «рухова активність, починаючи з ранніх етапів розвитку людства, завжди мала соціально обумовлений характер» [3, С.43]. О.Андреєва підкреслює, що «груповий характер взаємодії дозволяв успішно освоювати людині нові форми взаємовідносин, нові соціальні ролі» [Там само]. Спорт – найважливіший фактор як біологічної, так і соціальної адаптації людини. Авторка робить слушний висновок про те, що саме соціальна складова фізичної рекреації «ще не стала предметом широких наукових досліджень і розглядається лише окремими авторами описово» [3, С.42]. Залучення до аналізу емпіричного матеріалу соціальних теорій особистості (З.Фрейда, А.Маслоу, П.Сорокіна та ін..) дозволило б вийти на нові дослідницькі рівні.

О. Шинкарук у статті «Обґрунтування рівнів підготовки, відбору й орієнтації спортсменів у процесі багаторічного удосконалення» [4, С.37 – 41]. Дослідниця окреслює найважливіше соціальне питання, що стоїть перед інститутом спорту – системі спортивного відбору та орієнтації, елементи якої на практиці не пов'язані з особливостями підготовки спортсменів і орієнтації підготовки з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і завдань тренувального процесу [4, С.37]. О.Шинкарук відмічає вплив державної системи на формування спортивного резерву: «Консерватизм державної системи, територіальні та відомчі інтереси і протиріччя, недосконалі критерії оцінювання ефективності роботи спортивної організації та ряд інших чинників створили труднощі в оптимізації системи підготовки віддаленого і найближчого резерву» [4, С. 37]. простежується прямий логічний зв'язок із загальносуспільною проблемою профорієнтації та індивідуального підходу до формування особистості нового покоління. Створення рівневої системи відбору та орієнтації спортсменів мало б органічно вписуватись у загальнонаціональну систему і доктрину фізичної культури і спорту [4, С.38]. Цілком очевидно, що даний матеріал міг би бути проаналізований через призму теорій референтної групи та диспозиційної теорії саморегуляції поведінки.

О.Шинкарук у статті «Обґрунтування комплексного підходу до розробки програми відбору в циклічних видах спорту» [5, 2013. С.25 – 30] порушує соціально значущу проблему професійної орієнтації, що набагато ширша, ніж виключно спортивна. Вона стосується формування особистостей підростаючого покоління, цільового спрямування на спортивне майбутнє цілих груп молоді, яка, що найважливіше, є майбутнім цілої нації. Роблячи висновок про необхідність комплексного підходу в процесі відбору спортсменів, автор, тим не менш, більше зосереджується на фізіологічних особливостях перспективних молодих людей. «Оцінювання перспективних можливостей передбачає також всебічний аналіз попередньої підготовки спортсмена, який полягає у визначенні, чи досяг юний спортсмен певного рівня спортивних результатів» [1, С.26]. Рівень психологічної та моральної підготовки автор відносить до так званих педагогічних показників, в той час, як саме під цим поняттям криється цілий спектр індивідуальних особливостей кожної окремої дитини, і саме ці педагогічні показники і складають той соціальний фактор, який треба розглядати ширше і детальніше.

Питання ролі особистості не тільки у процесі змагань, але і в управлінні спортом останнім часом виходить на передній план, адже моральні, ділові та організаційні якості людей, що керують загальними і бізнесовими процесами в спорті, впливають на якість виконання інститутом спорту своєї ролі в суспільному процесі. Сергій Бубка у статті «Организационные основы олимпийского движения, подготовки и проведения олимпийских игр, специфика деятельности МОК по формированию международной олимпийской системы в зависимости от особенностей личности, взглядов и убеждений президентов Международного олимпийского комитета» відзначає, що питання організації, підготовки та проведення Олімпійських ігор, що відносяться до найважливіших у діяльності МОК, цілком залежало від особистостей президентів МОК [6, С.105].

Дослідження у сфері фізкультурної науки все більше набувають загального соціально-філософського характеру, все більше виникає потреба виходити за межі вузькопрофесійної спеціалізації. Зростає кількість дослідників, що звертаються до ролі держави у розвитку інституту спорту, підкреслюючи, що вагомим стимулом у розвитку видів спорту є прийняття державних програм, стратегічними цілями яких були посилення ролі фізичної культури і спорту в країні (О. Борисова «Перспективи розвитку професійного тенісу для країн у перехідних умовах») [7, С.5].

Тетяна Круцевич, Наталя Пангелова у статті «Суспільні функції і зміст рекреаційної діяльності населення зарубіжних країн у першій половині ХХ століття» [8, С.65 – 69] підкреслюють, що молодіжні рекреаційні рухи тісно пов'язані із військово-технічною підготовкою. Слушно зазначено, що «у період між двома світовими війнами були вдосконалені межі та організаційні структури цього руху, які передбачали не тільки фізичний гарт, але й світоглядний вплив» [8, С.67]. Безумовно, як відбувається за тоталітарному режиму, рекреаційний рух супроводжувався процесом мілітаризації [Там само]. Хотілося б щоб безапеляційний висновок про те, що «зміна суспільного руху в Росії стимулювала активізацію соціальних процесів у європейських країнах» опирався на авторитетне історіографічне посилання.

Покажем у сенсі загальних соціософських узагальнень в сфері фізкультурної науки є дослідження В.Ніколаєнко [9, С.16 – 19], який ставить своєю метою обґрунтувати необхідність застосування системного підходу до розробки проблеми раціональної побудови системи багаторічної підготовки футболістів [9, С.17]. Підкреслюючи, що вдосконалення спортивної роботи має базуватися на «інтенсифікації, індивідуалізації, спеціалізації, оптимізації та ін..», В.Ніколаєнко робить висновок з філософських позицій: «..у сучасних умовах відновлення слід трактувати як комплексний процес створення, поширення і застосування нового практичного засобу для задоволення людських потреб, що змінюється під впливом розвитку суспільства, сутність якого становить пошук і досягнення нових результатів, засобів і способів їх одержання, а також подолання рутинних компонентів традиційної діяльності» [9, С.18]. Вочевидь, такий висновок виглядає занадто загальним, і більше ставить нових запитань. Хоча, безумовно, з такого підходу слід було б починати і робити фундаментальні засади на майбутнє.

Глибокий аналіз ігрової сутності людського інстинктів дає М. Саїнчук, який, спираючись на авторитет З.Фрейда, А.Адлера, Ф.Юнга, підкреслює сакральність та таємничість гри, а значить і спорту: «Спорт можна вважати найбільш зрілою формою вивільнення (сублімації) ігрового інстинкту» [10, С.90]. Дослідник робить слухний висновок, що «інстинкт гри іманентно трансцендентальний, оскільки втілюється в поведінку крізь людську тілесність, яка через передчуття надсилає імпульси до розуму» [10, С.92]. Важливим є виокремлення моменту свободи, волі особистості в середині ігрового процесу. Треба зазначити, що висновки автора про те що «у дитини ігровий інстинкт проявляється лише тоді, коли дорослі втручаються в її власну гру, тим самим викликають супротив (захисну реакцію) на нав'язування інших правил (реальності)» слід було б робити лише за умови врахування теорії когнітивного розвитку Ж.Піаже. Крім того, корисно було б підкреслити значення гри як фактора соціалізації особистості, вписування у навколишній соціум, а не лише як контенту супротиву цьому соціуму. Сумнівним виглядають і темпоральні характеристики сприйняття дитиною спортивної гри без коректного опертя на авторитетні теорії гри як у соціально-філософській, так і в психологічній науках.

В дослідженнях сучасних спеціалістів фізкультурної науки характеристика стану здоров'я молоді стає підґрунтям для всебічного аналізу стану здоров'я нації [11, С.99 – 105].

Торкаючись різних аспектів розвитку фізичної культури і спорту, дослідники перманентно залучають критерії загально соціального та державного життя суспільства. Так, Д. Анікеєв у статті «Рухова активність у способі життя студентської молоді» [12, С.47–52] ставить за мету «на основі системного аналізу з'ясувати проблемне поле, ретроспективу, сучасний стан та тенденції розвитку системи фізичного виховання, розробити та обґрунтувати комплекс організаційно-методичних заходів з її удосконалення, спрямованих на підвищення рівня рухової активності студентів, формування здорового способу життя молоді» [12, С.47]. Сформульовані автором основні заходи, спрямовані на удосконалення процесу фізичного виховання студентів, формування здорового способу життя, мають яскраво виражений соціальний характер, адже неможливо збільшувати кількість кредитів, що відводяться на фізичне виховання, створювати та розширювати фізкультурно-спортивні клуби, вводити до штату навчального закладу посади консультанта з питань здорового способу життя, підвищувати обсяги рухової активності студентів та ін.. [12, С.49–50], не враховуючи загальнодержавні інтереси, запити суспільства, не корелювати нововведення з фінансовими можливостями та економічним станом країни.

Значне соціально-практичне значення мають дослідження спеціалістів фізкультурної науки у сфері гендерних проблем спорту, рекреації та реабілітації, що стосуються різних демографічних і соціальних груп. Проблему фізичної реабілітації жінок репродуктивного віку з аліментарно-конституціональною формою ожиріння і синдромом полікістозних яєчників досліджують Н.Владимирова та О. Скомороха [13, С.68-71]. Розгляд проблем спорту через призму гендерних соціальних ролей і фізіологічної специфіки статей відкриває нові можливості для оптимізації нормування обсягу тренувальної роботи для різних гендерно-демографічних груп, зокрема, для жінок, тим більше, що «спортивна орієнтація та відбір гімнасток до групових вправ художньої гімнастики на різних етапах багаторічної підготовки в науковій літературі не розглядаються взагалі, критерії відбору та орієнтації гімнасток кожен тренер вирішує самостійно» [14, С.27].

Цілком очевидно, що вимагають всебічних досліджень фактори залежності соціально-політичного розвитку від стану здоров'я як окремої людини, так і нації в цілому. Готовність суспільства та держави до профілактики захворювань як дітей, так і дорослих, використання сучасних технологій для досягнення цієї мети – актуальна проблема для сучасної фізкультурної науки. Так, важливими є дослідження щодо створення комп'ютерних програм для лікування зорових патологій: «Забезпечуючи активну сенсомоторну взаємодію людини з віртуальними об'єктами, діагностична або лікувальна програма може аналізувати його реакції, надавати інформацію про особливості її реакції, надавати інформацію про особливості її зорової системи й адаптувати до них властивості цих об'єктів» [15, С. 49]. Значення таких програм неможливо переоцінити, адже вони можуть дати можливість програмувати ризики для гармонійного розвитку молоді особистості на дуже ранніх етапах.

На сьогоднішній день збільшення досліджень у сфері спорту та фізичної культури потребує не просто соціально-філософських узагальнень, що базуються на виявленому та якісно дослідженому емпіричному матеріалі, а й нових теоретико-практичних конструкцій ґносеологічної рефлексії щодо тілесності, спорту та фізичної культури.

Серед основних проблем соціософського осмислення спорту можна виділити такі:

- встановлення зв'язку між емпіричним матеріалом і соціологічними і соціально-філософськими теоріями;
- створення теорій особистісного розвитку в сфері спорту;
- осмислення моральних аспектів контентів «перемога» і «перемога будь-якою ціною»;
- визначення значення і ролі інституту спорту в загальносуспільній системі;
- формування континууму змагальності в системі спорту і його вплив на формування особистості;
- соціально-філософське осмислення інституту спорту як соціального ліфту;
- виокремлення гендерної проблематики як окремого напрямку в соціальній теорії спорту;

- встановлення зв'язку між питанням управління спортом і сучасними теоріями праці і управління;
- з'ясування зв'язку між спортом і соціальною агресією та виявлення можливих взаємовпливів між ними.

Література:

1. Визитей Н.Н. Социология спорта. Курс лекций. / Н.Н.Визитей. – К., «Олимп. лит.», 2005. – 248 с.
2. Ибрагимов М.М. Философия спорта как новый антропологический проект / М.М.Ибрагимов. – К.: НУФВСУ, изд-во «Олимп. лит.», 2014. – 296 с.
3. О.Андреева «Аналіз сучасних концептуальних моделей фізичної рекреації» / О.Андреева // Теорія і методика фіз. виховання і спорту – 1. 2012. – С. 42– 45
4. Шинкарук О. «Обгрунтування рівнів підготовки, відбору й орієнтації спортсменів у процесі багаторічного удосконалення» / О.Шинкарук // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 1.2012. – С.37 – 41.
5. Шинкарук О. «Обгрунтування комплексного підходу до розробки програми відбору в циклічних видах спорту» / О.Шинкарук // Теорія і методика фіз. виховання і спорту – 1. 2013. – С.25 – 30.
6. Бубка С. «Организационные основы олимпийского движения, подготовки и проведения олимпийских игр, специфика деятельности МОК по формированию международной олимпийской системы в зависимости от особенностей личности, взглядов и убеждений президентов Международного олимпийского комитета» / С. Бубка // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 4.2012. – С.105–118
7. Борисова О. «Перспективи розвитку професійного тенісу для країн у перехідних умовах», С.5, / О.Борисова // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2.2013. – С. 3 – 8.
8. Круцевич Т., Пангелова Н. «Суспільні функції і зміст рекреаційної діяльності населення зарубіжних країн у першій половині ХХ століття» / Т. Круцевич, Н.Пангелова // Теорія і методика фіз. виховання і спорту – 1. 2013. – С.65 – 69.
9. Ніколаєнко В. «Системний підхід до розробки проблеми оптимізації багаторічної підготовки футболістів» / В.Ніколаєнко // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 1.2013. - С.16 – 19.
10. Саїнчук М. «Латентна природа гри: людський інстинкт чи забаганка (намагання збагнути ігрову поведінку школярів і студентів)» / М.Саїнчук // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2.2013. – С.87 – 93.
11. Футорний С., Рудницький О. Характеристика стану здоров'я студентів вищих навчальних закладів. / С.Футорний, О.Рудницький // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2.2013. – С.99 – 105.
12. Анікеєв Д. «Рухова активність у способі життя студентської молоді» / Д.Анікеєв // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 4.2012. – С.47 – 52.
13. Владимірова Н., Скомороха О. «Фізична реабілітація жінок репродуктивного віку з аліментарно-конституціональною формою ожиріння і синдромом полікістозних яєчників» / Н. Владимірова, О. Скомороха // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2.2013. – С.68-71.
14. Сиваш І. «Обгрунтування педагогічної технології відбору та орієнтації підготовки юних гімнасток у групових вправах художньої гімнастики» / І.Сиваш // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2.2013. – С. 27 – 30.
15. Баннікова Р., Руслан Бутов Р. «Сучасні підходи до проблеми комплексної реабілітації слабозорих дітей шкільного віку» / Р. Баннікова, Р. Бутов // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 1.2012. – С. 47 – 51.

Аннотація. Подчеркивается необходимость новых теоретико-практических конструкций гносеологической рефлексии в отношении спорта, телесности, физической культуры, социально-философского осмысления института спорта как социального лифта, выяснения значения и роли института спорта в общесоциальной системе, выяснения связи между вопросами управления спортом и современными теориями труда и управления. Акцентировано значение работ Н.Визитея, Н.Дутчака, М.Ибрагимова, Т.Круцевич, О.Шинкарук и других ученых для развития социально-философской проблематики спорта. Глубокий анализ эмпирического материала в сфере спорта сегодня стоит как первоочередная задача перед современными исследователями спорта и физической культуры, социально-философской и физкультурной науками.

Ключевые слова: спорт, телесность, спортивные игры, спортофилософия.

Annotation. Emphasizes the need for new theoretical and practical designs epistemological reflection for sport, corporeality, physical culture, social and philosophical understanding of the institute of sport as a social elevator, clarify values and the role of the institute of sports in general social system, determine the linkage between sports management and modern theories of labor and management. Underlined the value of works M.Viziteya, M.Dutchaka, M.Ibragimova, T.Krutsevich, O.Shinkaruk and another scientists for the development of social-philosophy problems of sports. Deep analyzes of collected empirical materials stand as the main aim before the modern scientists of sport that physical culture, social-philosophy and physical sciences.

Key words: sport, corporeality, sport games, sportphilosophy.